

crkva u svijetu

RAZGOVORI

»RELIGIJA NE IŠČEZAVA, ONA SE MIJENJA«

U povodu intervjua Esada Ćimića u časopisu Pitanja

Hrvoje Lasić

Časopis *Pitanja*, br. 4/5, 1980, str. 28-39, postavio je nekoliko upita o religiji dr. Esadu Ćimiću, redovitom prof. Filozofskog fakulteta u Zadru i znanstveniku marksističke vokacije, čija su istraživanja religije i religijskoga primarno područje teorijskog rada, želeći na taj način podsjetiti na »temelje marksističkog promišljanja religijskog fenomena, te ukazati na mogućnost razumijevanja tog fenomena u kontekstu suvremenih zbivanja« (str. 28).

E. Ćimić ne sumnja u utjecaj religije i institucionaliziranih oblika njihova propovijedanja i širenja na zbivanja u suvremnom svijetu, ali je mišljenja da »iza teza o 'reaktualizaciji' i 'revitalizaciji' religijskog i zadobivanju nove uloge vjerskih institucija u nacionalnim i međunarodnim odnosima, najčešće ne stoje analize koje bi ukazale na društvene uzroke tih pojava, objasnile njihov karakter i pokazale što one znače za razvoj društvenih odnosa — kako u pojedinim zemljama u kojima je 'aktualnost religijskog' osobito potencirana, tako i u svijetu uopće« (str. 28).

Renesansu religije prof. Ćimić promatra pod trostrukim vidom ili na razini triju »ravnina«: religija kao objektivna socijalna činjenica — funkcija određene društvene strukture, religija kao individualna psihička činjenica ili vjera i, na koncu, religija kao institucija, organizacija, vjerska zajednica. Smješta religiju u socijalno povijesni kontekst i na taj način pokušava naći njezinu povezanost sa socijalnim danostima, otkrivajući njezine perspektive unutar nje same, unutar individualne religioznosti i unutar same Crkve.

Što je religija?

Pod pojmom religija prof. Ćimić misli na vjeru u povijesnom smislu riječi, koja se javlja kao »impresivno zdanje« čije su traverse povremeno vidljive, a povremeno skrivene. Najposebnije u svemu tome jest da su ove traverse satkane od »autoritarnosti«, »koja zahtijeva poslušnost u vidu podavanja cijelog čovjeka moći što ga transcendirira« (str. 28). Ova usporedba religije s impresivnim zdanjem, čije su traverse satkane od »autoritarnosti« koja zahtijeva poslušnost »cijelog čovjeka« moći koja ga nadilazi — transcendirira — nije baš tako zorna i ne tumači potpuno pojam religije. Očito da religija uključuje u sebi dvije dimenzije: naravnu i nadnaravnu. Međutim, prof. Ćimić ovdje se ne upušta u analizu pojma koji izražava dvije stvarnosti, različite po naravi ali bilno povezane i svojstvene ljudskom biću. Trebalo bi protumačiti o kakvom se zapravo zdanju radi i na koji način ono opstoji. Istina, prof. Ćimić ne zaobilazi potpuno ovo pitanje, ali njegov odgovor zahtijeva posebno tumačenje. Vjera kao impresivno zdanje svoju opstojnost duguje moći koja — »bilo da je izgnana iz čovjeka ili da je se još nije domogao — ... izrasta na poimanju čovjeka kao slabašnog i beznačajnog bića« (str. 29).

S jedne strane, toj moći izvana, čovjek se podaje iz nužde; ona postaje za njega najviši »autoritet«, nešto što je više od njega postaje dio njega čemu na koncu podređuje sve što ima. S druge strane, ta moć izrasta na poimanju čovjeka kao slabašnog i beznačajnog bića, a to znači da čovjek iz nužde stvara moć — postaje moćan — njoj se predaje i postaje dio nje same da bi se oslobodio »usamljenosti i strepnje kako bi dospio u 'aveniju spokojnosti' i na taj način mogao opstojati« (str. 29). U samom činu predanja, čovjek gubi, po mišljenju E. Fromma, kojega prof. Ćimić navodi kao potporanj svojem tumačenju religije, svoju nezavisnost i integritet pojedinca, ali zato stiče osjećanje zaštićenosti od strahopoštivajuće inspirirajuće snage, čiji dio, kao što je i bio, on sam postaje. Ovdje bi bilo vrlo važno znati u kojem smislu E. Fromm govori o »inspirirajućoj snazi«? Prof. Ćimić smatra da Frommova »sintagma«, koju upotrebljava za humanističku religiju u smislu negacije religije kao autoritarne činjenice, može biti teško prihvatljiva, zbog nanosa »ideoloških stereotipa« u marksističkom poimanju. Isto tako drži da se ne može konkretno povijesnu religiju protegnuti na religiju kao univerzalnu činjenicu, jer ako se prihvati oznaka »humanistička religija«, onda je moguće da ona postane »paradigmatična« »za razmatranje procesa u jednom autentičnom humanističkom socijalizmu, dakle, za razmatranje eventualnog egzistiranja moguće religije u kontekstu realiziranog samoupravljanja kao praktičnog humanizma« (str. 29). Humanističku religiju prof. Ćimić poima kao »izraz vlastitog povijesnog i kulturnog diskontinuiteta« i kao »izraz osobene individualne antropopsihološke strukture čovjeka, koji transcendirajući zbližuje na religijski način, bez ovih tradicionalističkih primjesa, u stvari vrši jednu duhovnu sintezu koja se samo uvjetno može nazvati religijom« (str. 29).

Pojam religije uključuje u sebe višeznačnost i mnogovrsnost antropoloških korijenja. Ona se ne javlja samo iz »saznanja potrebe« čovjeka da odgovori na pitanja o podrijetlu svijeta i svega što postoji, nego iz »emo-

cionalne potrebe» da ljudsko biće psihološki nadiđe svoje stanje ovisnosti o nadmoćnom svijetu, da nadvlada stanje nesigurnosti i slučajnosti kao i samu svijest o vlastitoj konačnosti. U nadilaženju ovih postojećih stanja, u koje ljudsko biće nužno dospijeva, po mišljenju prof. Čimića, uvijek je bilo onih koji su bili prisiljeni posegnuti za vjerom u natprirodno i nadsvjetsko biće, jer je vjera sposobna svladati i nadići prirodni determinizam i okrenuti ga u korist čovjeka. Ali isto tako bilo je i onih koji su ostajali indiferentni na sva ova pitanja, jer su utopljeni u empirijsko i materijalno za razliku od onih koji drže da im nije naklonjeno sve što ih okružuje u životu, a niti je sve protiv njih.

Za prof. Čimića, čini se, da je osnovni korijen religioznosti emocionalni, a pitanje Božje egzistencije sporedno. Više mu se nameće pitanje same ideje o Bogu do koje ljudi dolaze tokom svoga života, odnosno više mu se nameće pitanje uvjetâ koji ideju o Bogu pothranjuju ili slabe, koji pridonose da ona malo pomalo iščezne. A to je, dakako, marksističko poimanje svijeta, čija je najveća zasluga u tome što se bez sumnje zanima za mogućnosti ljudskog opstojanja, kao i za uvjete uvećavanja stvarne čovjekove moći u odnosu na prirodu i društvene sile. Tek kad čovjek dođe do takvih mogućnosti i uvjeta, ideja o Bogu će nestati, ali će ostati ipak želja za prekogrobnim životom, koja, po mišljenju E. Fromma, nije drugo doli tvorevina povijesnog čovjeka.

Humanizam stavlja čovjeka u središte povijesnog gibanja, a u samoupravljanju vidi nešto što se »nadaje kao socijalni okvir, koji iznutra potiče čovjeka da iznjedri svoje stvaralačke potencije, da razvije vlastitost na crti razumijevanja sebe, svog odnosa prema drugom čovjeku« (str. 29). Samoupravljanje bi se moglo definirati kao napokon pronađeni oblik udruživanja koji moćno brani i štiti, prema mišljenju Rousseaua, »svom zajedničkom snagom ličnost i dobra svakog člana društva«, i kroz koji »svatko udružen sa svima« sluša što mu je vlastito. Prema učenju Marxa i Engelsa zajednica omogućava da svaki individuuum dobije sredstva za svestrani razvoj svojih okolnosti, svoju osobnu slobodu. Zašto bi samoupravljanje bilo najbolji oblik udruživanja i mogućnost izražavanja prava pojedine osobe, prof. Čimić kuša obrazložiti svoje mišljenje, temeljeći ga na stajalištu Rousseaua, Marxa i Engelsa: »Samoupravljanje nije samo čovjekovo otkrivanje vlastitih moći nego i vlastitih ograničenosti — povijesnih i personalnih. Ono je, stoga, izvorište principa i normi koje tano ostvaruju suglasje iskustva pojedinačnog i sveukupnog« (str. 29). Pozitivna strana samoupravljanja očituje se i u tome što ono pomaže čovjeku u samoodređivanju i othranjivanju izvanjskim silama, kao i u dokidanju bitnih otuđujućih posrednika, svih autoritarnih sila i njihovih simbola, i konačno, u transformiranju čovjekove potencijalne u stvarnu puninu.

2. Religija kao fenomen

Da je čovjek po svojoj naravi religiozno biće, najbolje se vidi iz njegova ponašanja. Na temelju svojih istraživanja o religiji i njezinim oblicima u kojima se redovito javlja, prof. Čimić kaže: »Izvjesno je međutim, jedno: mi možemo bez zebnje i dovoljno utemeljeno, na osnovi dosadašnjih

socioloških ispitivanja u svijetu i kod nas, zaključiti da se sigurno na socijalnom planu ne radi o iščezavanju religije kao takve, nego se radi o mijenjanju njenih oblika« (str. 30). Ovoj tvrdnji da religija ne odumire nego da poprima nove oblike u pojedinim »slojevima društva« — govori najbolje u prilog povijest (str. 30). Ovakvo gledanje na religiju opovrgava Engelsovu temeljnu pretpostavku o ukidanju religijske svijesti razvojem znanosti, i pomalo se suprotstavlja marksizmu koji se još uvijek nije oslobodio te iluzije. Polazeći od činjenice da znanost nije dokinula do danas i racionalnu religijsku svijest, prof. Čimić se s pravom pita: ne radi li se tu zapravo o imanentnoj čovjekovoj potrebi za iracionalnim, za nečim što nadilazi ljudski razum? Odnos između znanosti i religije za prof. Čimića je višeznačan, dok relativnim drži iskaz da se znanost bavi empirijskim, a religija metafizičkim. Po njegovu mišljenju, znanost i religija niti se sukobljavaju niti potkrijepljuju, jer svaka ima svoje vlastito područje. Međutim, kad se radi o imanentnim čovjekovim potrebama, iracionalno je nezaobilazna sastavnica ljudske prirode, tj. čovjek ima potrebu za »transcendiranjem empirijskog — uz filozofsko i umjetničko — i religijskim; znači radi se o transcendiranju empirijskog na religijski način« (str. 30).

U ovom slučaju, ako je osnovano polazište prof. Čimića da je iracionalno sastavni dio ljudske prirode, onda je isto tako logično njegovo mišljenje da je i »suviše udobno jednostavno absolvirati tezu po kojoj znanost kao takva razara religijski substancijalitet«, kao i onu drugu »da znanost može biti izvor novog misterija« (str. 30). Sve ovo govori da čovjek iz svoje vlastite zbilje i svijeta koji ga okružuje, stvara nadracionalnu zbilju, koja nije ništa drugo doli njegov vlastiti produkt, ili njegova misao, kojom se želi izdići iz empirijskog racionalnog u nadempirijsko iracionalno. S obzirom na sociološku perspektivu, prof. Čimić polazi od pretpostavke da čovjek kao racionalno biće pokušava ponašati se racionalno, zato je i »Bog kao njegova konstrukcija jedan racionalni simbol, simbol uobličćen u nastojanju da se dokine vlastita iracionalnost« (str. 30). U svakom slučaju, transcendiranje empirijskog pomoću racionalnih simbola, prof. Čimić smatra pozitivnim, jer na taj način čovjek nastoji izići iz ustaljenog načina mišljenja, otkriti neke druge svjetove, pa i sam ih stvoriti. U tom smislu religiju — koja, kao bilo koji drugi fenomen, nudi duhovne mogućnosti koje nisu još iskorištene — ne treba odbaciti, nego, dapače, može se i prihvatiti. Ali ona ne može biti univerzalna istina, jer se kao i sve druge vizije ili gledanja na svijet posreduje mentalnim putem. To je jedini mogući način pristupa religiji s marksističkog stajališta. U tom smislu svaka religija koja budi u čovjeku bilo kakvu nadu u bolju budućnost može djelovati pozitivno u oslobađanju čovjeka od utjecaja prirodnih sila.

3. Odnos religije i znanosti

Po mišljenju prof. Čimića religija je izgubila dvoboj sa znanostu s obzirom na empirijsko područje. Svijesna toga, ona ne ulazi u sukob sa znanostu. Što se pak tiče spekulativnog, transcendentnog područja i religija i znanost su međusobno odvojene, ali jer nisu nužno u sukobu, mogu uspostaviti miroljubiv odnos »utoliko ukoliko se uopće ne odnose« (str.

31). Ovakvo promatranje odnosa između religije i znanosti ne pokazuje zorno u čemu bi bio taj odnos. Odnos bez odnošenja postaje miroljubiv odnos?

Što bi bila prava istina u čitavoj ovoj problematici dviju stvarnosti, ako im se želi pristupiti na znanstven način? O kakvoj se istini zapravo radi i s kojih pozicija joj se prilazi, ostaje otvoreno pitanje za prof. Čimića: »A ako se u ovu složenu problematiku žele inkorporirati gnoseološki pristupi, onda bi bilo u neku ruku, potrebno rehabilitirati tezu po kojoj je pitanje da li je uopće definicija istine legitimno znanstveni problem, ili bi to bilo isključivo metafizičko, antropognoseološko, teološko ili pak marksističko poimanje istine, koje (ovo potonje) istinu određuje kao istinito življenje (praxis, poiesis)« (str. 31). Prof. Čimić se ne upušta u analizu raznih poimanja istine, kao što se ne upušta ni u analizu same biti religije. Religiju poima ne samo kao nešto što je društveno-klasno uvjetovano, nego i kao neku metafizičku, spekulativnu činjenicu. On drži da je Marx svu ovu problematiku smjestio u povijesni kontekst i promatrao je neodvojeno od njega. Pojam »transcendentnog« kod prof. Čimića ne isključuje mogućnost Božje egzistencije. Smatra da transcendentno može biti predio Božje egzistencije (str. 31). Ali on se ne bavi istraživanjem »Božje egzistencije«, zato je teško znati što on zapravo pod tim izrazom podrazumijeva. Međutim, on otvoreno zastupa mišljenje da je Marxov ateizam, u svojoj biti, teorijski agnosticizam, a praktično humanizam. To je osnovni razlog da on nije antireligiozan, ne antiteističan, nego ateističan, a to znači da se suprotstavlja Bogu ukoliko se zalaže za totalnog čovjeka.

Gledano teorijski Marxa je problematično nazvati ateistom, jer on želi oblikovati društvo u kojem treba dokinuti sve pretpostavke i religije i ateizma. Za njega je ateizam razočarana religijska svijest. On religiju smješta u povijesni i misaoni kontekst društva, a religija ga zanima samo kao epifenomen društva, kao njegov ukras, kao njegova »organičko socijalna funkcija«. Zato je Marxova kritika religije, po mišljenju prof. Čimića, kritika socijalno povijesnih uvjeta koji religiju uvijek iznova rađaju. Njega u stvari ne zanima religija *per se* (kao takva) nego religija koju podržava građansko društvo. On zanemaruje antropopsihološki korijen religije, ali to ne znači da ga potpuno i isključuje. Međutim, prof. Čimić posebno insistira na religioznosti kao na univerzalno-psihološkoj činjenici smatrajući je jednim od najboljih načina za razumijevanje Marxova temeljnog stava i njegove dijalektike u odnosu na religiju kao relativno univerzalnu povijesnu činjenicu (str. 32).

Istina, prof. Čimić govori o religioznosti kao univerzalnoj psihološkoj činjenici, ali ostaje i dalje pitanje kako on shvaća religioznost i kako je dovodi u vezu s religijom *per se*. Nije posve jasno da li je religija *per se* izraz čovječje moći kojom pokušava nadici prirodne sile koje ga ugrožavaju, ili je ona izraz moći duše Bogom dane kojom se čovjek izdiže iznad svega empirijskoga. Po svemu sudeći, prof. Čimić prvenstveno promatra religiju kroz prizmu čovjekova nastojanja da nadvlada i nadiđe sile koje ugrožavaju njegov život. Za njega religija nije samo epifenomen, ona zna

biti i živa povijesna snaga s kojom svijet mora računati. Što se tiče postojanja i održavanja religije — religijskog, polazište prof. Čimića je jasno: »religija« i »religijsko« odnose se na čisto ljudsko područje iz kojega se čovjek želi izdići svojim vlastitim silama te dospjeti u nadnaravno područje bez pomoći odozgo. Kako mu to ne uspijeva, nužno pribjegava religijskom rješenju (str. 32). Zato se, po mišljenju prof. Čimića, religijski pokreti javljaju u raznim oblicima: u obliku sekti, tamo gdje su izazvani »ekonomskom deprivacijom«; u obliku Crkve, ukoliko je deprivacija socijalna, i u obliku kulta, ako se radi o običnoj psihičkoj deprivaciji. Po njegovu mišljenju u našoj zemlji postoje svi ti oblici religijskih pokreta. Za religiju se može reći da je jedan od svjetonazora koji dobro može poslužiti pri uređivanju socijalnog društva marksističke orijentacije. Uostalom, to se najbolje vidi iz odnosa Crkve i države. Za prof. Čimića nije isto odvojiti Crkvu od države pozitivnim pravnim propisima, što i odvojiti ih u socijalnoj zbilji. On dobro razlikuje položaj Crkve u raznim zemljama u odnosu na državno uređenje. Crkva je ustvari uključena u svaki poredak. Po njegovom mišljenju, samoupravljanje je u svom punom obliku sposobno pridonijeti da iščezne i država i religija, ali dok se to ne bude smatra potrebnim njihove odnose regulirati (str. 33).

4. Svjetovna religija

U Marxovu smislu riječi, prof. Čimić dolazi do zaključka da međuljudski odnosi u nekom društvu nisu samo po sebi religiozni, ali je posve očito da neki odnosi podgrijavaju, a neki slabe ili čak iskorjenjuju religiju; da ljudska zajednica uključuje mogućnost bilo koje religije, pa i svjetovne; da je zajednica rodno mjesto i socijalni zavičaj religije; da je zajednica ona koja uvijek ostaje, dok se religija i njezin predmet vjerovanja može mijenjati, što je redovita pojava u svjetovnoj religiji, kad čovjek ili zajednica iskazuje štovanje pojedincu ili nekom sustavu u socijalnom poretku. O tom najbolje svjedoči činjenica da se i danas sovjetski seljaci na trgu u Moskvi klanjaju skulpturi koja predstavlja Lenjinov lik, premda je to protivno njegovu poimanju svijeta i smislu ljudske egzistencije, da biva transformiran u jednu »religijsku relikviju« (str. 34). A to znači da je kult mrtvog Lenjina bio i ostao pretpostavkom kulta živog vođe ili živog birokratskog foruma. Tako se preko svjetovne religije osigurava religijski kontinuitet koji, po mišljenju prof. Čimića, »ima mnogo manje humanih impulsa od onih koji su sadržani u tradicionalnoj religiji« (str. 34). Bilo bi vrlo važno znati što prof. Čimić razumijeva pod pojmom »tradicionalna religija«. On ne ulazi u smisao njegova značenja u raznim okolnostima, nego ga tumači kroz analizu religijskog fenomena u islamu i njegovu nazora na svijet. Pokušavajući dovesti u vezu islamsku viziju eshatološkog shvaćanja društva s marksizmom, prof. Čimić razlikuje »dogmatski marksizam« koji shvaća društvo kao nešto dovršeno i savršeno od autentičnog otvorenog marksizma koji ne drži da će buduće ljudsko društvo biti jednom završeno dogotovljeno »definitivnim razrješenjem svih konstitutivnih ljudskih suprotnosti, granica i pitanja, već to novo društvo shvaća kao poprište permanentne humanizacije života, proizvođenja sve ljudskijeg svijeta i čovječnijeg čovjeka« (str. 34).

Islam sadrži također posebnu sociološku dimenziju. Po mišljenju prof. Čimića »to je religija u kojoj su svijet i čovjek u posvemašnjoj ovisnosti o Bogu kao apsolutnoj moći, čime se bjelodano iskazuje teološki determinizam ili — fatalizam« (str. 34).

5. Religija i revolucija

Što se tiče religije u odnosu na revoluciju, prof. Čimić drži da svaka religija može biti potencijalno poticaj za revoluciju. Međutim, ako je religija autentična, ako želi otkriti i sačuvati vlastiti identitet, ona mora prekoraciiti granicu ovozemaljskog. Religija može imati udjela u socijalno-povijesnom dijelu revolucije, ali onog trenutka kad prekorači granicu ovozemaljskog, nužno se mora odvojiti od revolucije. Po mišljenju prof. Čimića religija je prinuđena suprotstaviti se revoluciji samim tim što uključuje transcendiranje (kontemplacija); to nosi socijalne implikacije i odvraća ljude od sudjelovanja u društvenim promjenama, a može se javiti i kao daleki poticaj za socijalnu promjenu koja nastaje promjenom povijesnih uvjeta, ili kao najreakcionarnija forma koja koči revoluciju (str. 35). Iz navedenoga je teško uvidjeti pravi razlog zbog kojega bi religija trebala biti kočnicom revolucije, ako pretpostavimo da revolucija ima za cilj napredak i opće dobro čovjeka i društva, što je u stvari bitna oznaka religije. Politika i religija se bitno razlikuju, veli prof. Čimić, samim ciljem koji žele postići, s tim što je religija u prednosti pred politikom, jer politika ima dio svojih ciljeva koje ne može nikada potpuno ostvariti, što nužno dovodi do razočaranja, dok to nije slučaj s religijom.

Kao očit primjer kako religija i njezine institucije tumačenjem religijskih ideja mogu služiti interesima socijalne pravde, odnosno potlačenima u borbi protiv onih koji ih sebi podređuju, prof. Čimić uz Iran navodi Južnu Ameriku. Najbolji su dokaz zato »teologija oslobođenja« i »teologija revolucije«, o kojima se u posljednje vrijeme puno govori i piše u Latinskoj Americi. Teologiju oslobođenja prof. Čimić svrstava u »ekonomsku sferu«, a teologiju revolucije u antropološko-socijalnu. U ovom kontekstu vidi religiju u pozitivnom svjetlu. U tom smislu također dopušta da se revolucija može javiti i u religijskom obliku, ili da može biti nošena »religijskom vokacijom«. To bi bio dovoljan razlog da se religiji ne pristupa apriori, nego da »valja iznova provoditi što utemeljeniju analizu i stalno imati na pameti da nema danas povijesno žive religije koja bi — uz dobre nakane i poštene motive — bila zapreka i te kako radikalnim socijalnim promjenama« (str. 36).

Inteziviranje demokratizacije na socijalističkim osnovama u našem društvu nije nikada, po mišljenju prof. Čimića, ostavljalo postrani samu Crkvu. On polazi od činjenice da u Crkvi kao i u socijalnom društvu postoje takozvani napredni i nazadni teolozi ili sociolozi. Na neki način Crkva treba zahvaliti demokratizaciji, koja počiva na socijalističkim osnovama u našem društvu, svoj napredak i demokratski oblik djelovanja i postojanja. U stvari, njezina demokratskičnost ovisi o demokratskičnosti društva u kojemu živi. Svoju slobodu postojanja duguje društvu u kojemu živi. Može se reći da u svemu ovom ima dosta istine, ali bilo bi kudikamo važnije znati u kojem smislu prof. Čimić upotrebljava pojam demo-

kratičnosti u odnosu na vjernika. Kako vjernik može biti slobodan, u čemu i kome u stvari duguje svoju slobodu s obzirom na prakticiranje vjere i svojih kršćanskih obaveza koje mu nalaže sama vjera ili koje mu dopušta društvo u kojem živi? Moglo bi se zaključiti da Crkva nije demokratska sebi ili po sebi, nego da svoju demokraciju prvenstveno duguje društvu i socijalnom poretku u kojem živi. Po mišljenju prof. Ćimića, svećenik kao građanin, koji je naviknut na demokratsku atmosferu izvan Crkve, ne može se nedemokratski ponašati unutar nje. Iz toga bi se moglo zaključiti da se svećenik najprije mora naviknuti na demokratsko ponašanje izvan Crkve, a tek onda pomalo ostvarivati u Crkvi tu stečenu demokraciju izvan Crkve (str. 36).

6. Dijalog s religijom

Zatvaranje dijaloga izvan i unutar Crkve ima bitne posljedice za suvremeni svijet. Prof. Ćimić drži da dijalog između teista i ateista treba postojati, jer je obostrano koristan. On smatra da je već vrijeme da se prestane insistirati na toleriranju protivničkog mišljenja, da se stupi u otvoreni dijalog. Razlog je sasvim jednostavan: posredstvom dijaloga stvari se dublje objašnjavaju, a toleriranje postaje unutarnja, duhovna i socijalna potreba, a ne »izraz trenutačnog oportuniteta«. S pravom izjavljuje: »Sve dotle dok se na religiju gleda kao na zlo koje treba ukloniti, a koje se tek tolerira, a na ateizam i kao na zlo iza kojeg stoji moćna institucionalna prisila, trenutna koegzistencija i saradnja nisu osmišljene i mogu svakog časa da se izrode u vlastitu suprotnost« (str. 37).

Rješenje koje prof. Ćimić nudi za dijalog između ateista i teista je osrovanje, logično i moguće, ali još uvijek ostaje neriješeno pitanje različitih polazišta s obzirom na jednu te istu stvarnost. Kako bi se drukčije i moglo gledati na religiju, ako je osnovno polazište ateista da je religija produkt samoga čovjeka, zavaravanje i iluzorno nudenje rješenja za oslobođenje čovjeka od prirodnih sila koje se nalaze u njemu samom i izvan njega u svijetu koji ga okružuje; ili kako bi se moglo drukčije gledati na marksizam, ateistički orijentiran, koji stavlja u prvi plan borbu za čovjeka i isključivo za njegov opstanak na zemlji protiv Boga i njegovih vrednota, kad se zna da je marksizmu primarno boriti se protiv svega onoga što sputava i zarobljava čovjeka, a da religija vidi u Bogu konačno oslobođenje čovjeka od svega što ga sputava i vodi u propast?

Uza sve to prof. Ćimić misli da ne bi smjelo biti zapreke za dijalog između teista i ateista, iako religija i marksizam imaju različite vrednote, svjetovne i svete, iako je za marksiste »neizvjesnost budućnosti imanentna«, a za kršćane »skrivenost budućnosti transcendentna«. On se slaže s mišljenjem N. Skledara, koji smatra sve te razlike poticajem za međusobni dijalog, jer »marksisti, s jedne strane, mogu još više animirati kršćane za otkrivanje realne povijesne dimenzije čovjeka i društva, zatim na kritički utemeljeni način mišljenja; kršćani, s druge strane, mogu marksistima ukazati na neke značajne egzistencijalne doživljajne sfere i granične situacije ljudskog bića« (str. 37). To je samo put, drži prof. Ćimić, »za kritičko preispitivanje dogmatskih nanosa i uspostavljanje uvjeta za shvaćanje religije kako u sociološkoj tako i u antropološkoj određeno-

sti« (str. 37). On promatra religiju pod tri aspekta: dogmatskim, socijalnim i antropološkim. Zato je i teško kod njega znati pravu definiciju religije.

U marksizmu, ističe prof. Ćimić, postoje razni oblici i aspekti religije. Tako talijanski marksisti rehabilitiraju socijalizam kao zajednicu u kojoj nijedna skupina nema monopol nad istinom. Za njih marksizam nije zatvoreni sustav, a na religiju ne gledaju svagda kao na otpornu točku socijalno-preobražavalačkih procesa. Dapače, religija može poslužiti i kao poticaj u procesu stvaranja novog društva. K takovom poimanju religije pridonio je također francuski marksist R. Garaudy, koji smatra da se budućnost ljudi ne može izgraditi protiv vjernika niti bez njih, kao niti protiv komunista ili bez njih. Iz toga se može zaključiti da marksisti u posljednje vrijeme ipak ulažu velike napore u shvaćanju religije i da žele pokazati kako religija kao svjetonazor može pomoći u izgradnji humanog društva, iako je sama po sebi nehumana i protiv čovjeka, jer ga otuđuje i odvodi od prave stvarnosti.

Budući da je religija integralni dio pojedinog tipa kulture neke zajednice, društva, sasvim je logično i normalno, po mišljenju prof. Ćimića, da se religija mijenja kako se mijenja pojedini tip kulture. S obzirom na religiju kao integralni dio pojedinog tipa kulture, da bi se razumjela i mogla protumačiti u svojoj biti, trebalo bi ustanoviti vrijeme njezina pojavljivanja u društvu i da li postoji u svakoj skupini ljudi, jer činjenica da je religija društvena pojava i da ima svoj korijen u čovjeku, ne mora značiti da čovjek, po naravi religiozno biće, ne može sa strane primiti i dalje razvijati neke nadnaravne vrednote, biti otvoren prema svemu pa i drugim svjetonazorima koji ga izgrađuju i pridonose njegovu usavršavanju, pa bilo to i u suradnji sa savršenijim bićem od njega — s Bogom.

S obzirom na druge vjerske zajednice i njihovu povezanost, prof. Ćimić uočava dvije faze njihova reagiranja pri stupanju u dijalog: faza žestokog otpora protiv rastvaranja pojedinih zajednica i faza liberalizacije unutar vjerskih zajednica. U ovoj posljednjoj najviše se očituje proces prihvaćanja religije kao privatne stvari. Prostor i područje na kojemu bi se mogao voditi dijalog s religijom prof. Ćimić vidi u raspravljanju o praktičnim pitanjima kao što su mir, socijalna pravda, suprotstavljanje neokolonijalizmu, itd. Ove su vrednote neophodne svakom čovjeku, a teško su ostvarive. O tim vrednotama govori i kršćanstvo, potičući sve ljude da se zauzmu za njihovo ostvarenje, iako je dobro svjesno da do njihova potpunog realiziranja može doći samo u totalnom predanju čovjeka Bogu u kojemu su u biti oživotvorene, a to znači da se kršćanski svjetonazor ne suprotstavlja nijednom svjetonazoru koji radi na ostvarenju tih vrednota. Po mišljenju prof. Ćimića dijalog je moguć sa svim svjetonazorima koji se bave praktično-humanističkim pitanjima, ali uz uvjet da se ne usredotoči samo na doktrinarna pitanja, na koja se naročito pozivaju teolozi, što marksisti nastoje izbjeći kako bi ostali vjerni Marxovu stajalištu prema kojem »dijalog o uskodoktrinarnim pitanjima nije legitiman«, jer »onaj tko raspravlja o postojanju ili nepostojanju Boga i o bilo kom uskodoktrinarnom pitanju, taj već, izvjesno, pristaje na privilegirani tretman teološke pozicije« (str. 37). Sve nam ovo govori da je vrlo teško us-

postaviti pravi dijalog s onima čiji je svjetonazor različit od marksističkog. Ali, ako se pođe od osnovnog načela da svatko ima pravo i mogućnost slobodno iznijeti svoje stajalište gledom na čovjeka i na društvo u kojem živi, ne ulazeći odmah u prosudbu osnovanosti i ispravnosti dotičnog stajalista, onda bi dijalog bio moguć, imao bi smisla i u njemu bi mogli doći do izražaja osobna sloboda i pravo svakog pojedinca, a to se, prema prof. Čimiću ne protivi marksističkom pogledu na svijet.

Pitanje kako dovesti u vezu Marxovu kritiku religije, njegov stav da je kritika religije pretpostavka svake kritike s marksističkim stavovima općenito, pogotovo onima iz zemalja koje su imale socijalističku revoluciju gdje se fenomen religijskog zaobilazi, smatrajući da je on sam po sebi jasan i nadvladan i da je pitanje jedino vremena kada će nestati, prof. Čimić smatra do kraja neobrađenim. S ovakvim polazištima on se ne slaže. Ovakve tvrdnje, ističe on, mogu se odnositi samo na »dogmatske dijamatske marksiste, koji imaju averzivan — afektivan stav prema svemu što je religiozno« (str. 37). On misli da je religija u Marxovom kontekstu razmišljanja-promišljanja višeznačan pojam i da je prije svega otuđena svijest i primjeren izraz otuđenog svijeta. Promjenom ovog svijeta mijenja se i svijest; kao socijalna činjenica ona postoji dok god se ne promijeni socijalna sredina i to tako radikalno da se ukloni potreba za religijom kao duhovnim kompletiranjem u konkretnom povijesnom obliku.

Vrlo je zanimljivo Čimićevo promatranje religije sa subjektivnog stajališta. Kao subjektivna činjenica religija je individualna, teologizirana svijest koja adekvatno izražava ovisnost od koje se ne može osloboditi. Religioznost postoji i na određenim socijalnim pretpostavkama, koje, kad bi se i uklonile, ne bi potpuno mogle odstraniti religiju iz društva (str. 37). Prema tome religija svedena na religioznost nije ništa drugo doli civilizirani odnos čovjek prema svijetu. Zato religija i zanima prof. Čimića ukoliko ima svoje socijalne, pogotovo političke pretenzije i funkciju. Njegovo je mišljenje da Marx nije posebno tretirao religiju nego da ga je ona znimala samo kao popratni fenomen građanskog, bitno klasnog društva. Na pitanje kako pristupiti religiji s marksističkog stajališta kad se i onako ne može zaobići niti ikada potpuno iskorijeniti iz ljudskog društva, prof. Čimić, kao sociolog i marksist, daje vrlo zanimljiv odgovor u kojemu se nazire potpuno novi vid dijaloga između religije i marksizma, dvajna svjetonazora čija su polazišta potpuno oprečna, pogotovo ako se uzme u obzir »božanski element« koji nužno prati barem kršćanstvo kao religiju, i »ljudski element« na kojem jedino inzistira marksizam tretirajući ga na religijski način. Mogućnost dijaloga između marksizma i religije može se konkretno odvijati, ako se prihvati polazište prof. Čimića da »promišljati religiju marksistički znači pokušati religijski fenomen dokučiti u koordinatama naše savremenosti, odgovoriti na njega tako što nećemo apriori davati njen predznak, nego utvrditi koliko je ona prepreka, koliko poticaj socijalnoj promjeni; koliko ona ljude stvarno uspavljuje, a koliko ih čini na osoben način, nezadovoljnim postojećim« (str. 38).

Prof. Čimić također drži da smisao Marxove teze o religiji kao »opijum naroda« ne smijemo poistovjetiti s tezom o religiji kao »opijum za na-

rod«. Teza da je religija »opijum naroda«, znači da je ona kompenzacija za nehumane uvjete života. Narod religiju treba i bez nje ne može opstojati, svoje izvorište religija ima u društvenoj strukturi i o njoj ovisi, mijenjanjem strukture društva mijenja se i religija. Izraz »opijum za narod«, znači da se religija javlja kao politička činjenica i instrument vladajuće države i Crkve, tj. instrument pomoću kojega se uspostavlja socijalna kontrola i upravlja ljudima i stvarima. Ovakvo poimanje religije odnosi se i na crkvene i na svjetovne strukture. Zato prof. Čimić dolazi do slijedećeg zaključka. »Čini mi se, kad se povijesno gleda, da su tron i oltar — bez obzira na trenutačne nesporazume — znali naći zajednički jezik da bi ostvarili jedan te isti naum: jedan svjetovnu a drugi duhovnu dominaciju nad čovjekom, i to sve u ime brige za njega« (str. 38). U ovom ima nešto istine, stvarnosti koju je teško poreći. Odvojeno gledano, to je i logično, kad neki svjetonazor želi postići određeni cilj koji ima pred sobom, Problem tek nastaje, ako se taj cilj postiže na uštrb drugog svjetonazora. S obzirom na socijalnu funkciju religije, po mišljenju prof. Čimića, Marxa je zanimala religija samo dotle dok se može zlopotrijebiti na klasnom, socijalno-političkom planu. Kad se stekne imunitet od takve zloupotrebe, religija će postati zanimljiva kao i druge socijalno-antropološke i kulturno-psihološke činjenice (str. 38).

7. Religija — ljudska potreba i protest protiv nečovječne zbilje

Kad bi ljudska zbilja bila »čovječna«, religija ne bi bila potrebna, upozorava prof. Čimić na mišljenje samog Marxa: »Dokle god je zbilja nečovječna, tko je u biti odgovoran za jednu takvu zbilju i postoji li način religijski način« (str. 38). Trebalo bi se zapitati zašto je ljudska zbilja nečovječna, tko je u biti odgovoran za jednu takvu zbilju i postoji li način da se promijeni u čovječnu zbilju? Kršćanin ima odgovor na ta pitanja; međutim, prof. Čimića za sada ne zanima kršćanski odgovor. Zadovoljava se odgovorom koji nalazi u samoj zbilji koja očito pokazuje da čovjek nije nikada uspio doći u situaciju jedne totalno očovječene zbilje. Veliku važnost pridaje Marxu što je »pustio u opticaj jedan transcendirajući ideal koji je poticajan utoliko što mobilizira ljude ne da ruše religiju, nego da stvaraju čovječno društvo« (str. 38).

Što se tiče religije i njezina postupnog odumiranja pri stvaranju potpuno očovječenog društva bez religije kako ga zamišlja marksizam, prof. Čimić više je sklon prihvatiti mišljenje Pascala prema kojem religija neće nikada iščeznuti dok bude svijeta: »Ateisti očekuju da će u društvu budućnosti, humanom društvu koje je uspostavljeno kao realna zajednica iščeznuti potreba za religijom, dok se autentični teisti nadaju da će to društvo upravo biti najveći poticaj za jednu produhovljenu religijsku svijest« (str. 38). Svoje polazište prof. Čimić prvenstveno temelji na stvarnosti koja se pokazala kroz povijest i koja još uvijek nije u stanju verificirati Marxovu tezu o iščezavanju religija kao socijalne pojave kao ni iščezavanje građanskog društva (str. 38).

Vrlo je zanimljivo kako prof. Čimić gleda na dogmatske osnove religije. Po njegovom mišljenju dogmatska osnova religije živi od vlastitih pretpostavki koje se mogu i mijenjati. Nešto slično drži i o Marxovoj kritici

religije koja je usmjerena na kritiku građanskog otuđenog društva čija se otuđenost pokazuje kroz njihovu religiju kao njegova sankcija i dopuna. Radi toga religija i Crkva mogu uvijek doživljavati transformacije povezane s društvenim promjenama, a čovjek će uvijek imati potrebu za transcendiranjem. Zato se za religiju može reći da je združena istina i nada čovjeka u potrazi za samim sobom. Ovdje treba još jednom napomenuti da se ne radi o Božjoj transcendenciji, nego o transcendiranju čovjeka neovisno o Bogu, a niti je riječ o objavljenj religiji nego o svjetovnoj religiji (str. 39). Kršćanski pogled na čovjeka i na njegove sposobnosti, pomoću kojih se može vinuti u više sfera iz ovog empirijskog vidljivog svijeta u nevidljivi svijet duha i njegovu stvarnost, temelji se ne samo na ljudskom razumu nego i na Božjoj objavi. Nisu samo životni uvjeti oni koji stvaraju potrebu u čovjeku da se odupre prirodnim silama i koji ga nukaju na transcendiranje kako bi izišao iz nezadovoljavajuće situacije, niti je tome razlog neslaganje s postojećim stanjem, nego čovječiji duh koji je nadnaravnog podrijetla. Duh je osnovni pokretač svega u čovjeku — »mens movens«, davno su već pisali sv. Augustin, sv. Toma i u novije vrijeme francuski filozof Maurice Blondel. O nadnaravnoj dimenziji ljudskog bića nije dovoljno govoriti samo sa socijalnog aspekta. Ona zahtijeva posebnu obradu, pogotovo ako želimo potpunije shvatiti religiju, njezinu pojavu i njezin korijen u čovjeku i društvu.

Zaključak

Govor o religiji prof. Čimića sa sociološkog i marksističkog stajališta zavređuje posebnu pažnju. Njega najviše zanima naravna dimenzija religije, a nadnaravnu dimenziju tek toliko spominje, kad govori o čovjekovoj potrebi za »transcendiranjem« na religijski način postojeće zbilje s kojom nije zadovoljan. Pojam religije kao i pojam ljudskog transcendiranja kod prof. Čimića ne obuhvaćaju potpuno sadržaj koji izražavaju. On govori o moći koja transcendiraju čovjeka i zahtijeva od njega potpunu poslušnost, jer je ona za čovjeka najveći autoritet, ali ta moć isto tako izrasta na poimanju čovjeka kao slabašnog i beznačajnog bića. Nije jasno o kakvoj se moći radi: moći koja nadilazi čovjeka i dolazi izvana, ili moći koja se nalazi u samom čovjeku, ili koju čovjek stvara sam. Po mišljenju prof. Čimića religija se ne javlja samo iz »saznanja potrebe« ljudskog bića da odgovori na pitanje o podrijetlu svijeta, nego iz »emocionalne potrebe« da psihološki nadiđe stanje nesigurnosti, slučajnosti, kao i samu svijest o vlastitoj konačnosti, a to sve govori da religija ima antropološki korijen i da je njezina sredina i zavičaj zajednica, društvo. Ona je prema tome izraz čovječje moći u nadilaženju prirodnih sila koje ga ugrožavaju kao i rezultat društvenih struktura u kojima se rađa. Ne mora se nužno suprotstavljati revoluciji, dapače, može biti potencijalni poticaj za revoluciju.

Prof. Čimić, sociolog i marksist, pristupa religiji kao društvenoj pojavi, analitički je promatra u raznim njezinim oblicima, ne ulazeći u samu bit religije. Pitanje nadnaravne dimenzije religije ostavlja otvorenim. Bilo bi dobro da se tim pitanjem pozabave mislioci »kršćanske vokacije« i dadnu potpuniji odgovor o religiji.